

Arkadiusz Tyda*

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: 0000-0002-7357-7391

Następstwa przemian 1989 roku w działalności społeczno-politycznej Łemków w Polsce i Stanach Zjednoczonych

Wprowadzenie

Pierwsze organizacje kulturalno-oświatowe powstały na Łemkowszczyźnie jeszcze w XIX wieku. Działalność organizacyjna oraz realizacja aspiracji etnicznych Łemków wiążą się ściśle z podziałami świadomościowymi wewnątrz ich społeczności. Organizacje próbowały kształtować tożsamość Łemków zgodnie z reprezentowanymi przez siebie odrębnymi programami narodowymi: ukraińskim bądź ruskim (ten ostatni w wersji staroruskiej bądź rusofilskiej) [Michna 2013: 198]. Także w USA już pod koniec XIX wieku Łemkowie zaczęli się organizować, tworząc towarzystwa braterskie, aktywnie uczestnicząc w życiu parafii prawosławnych i greckokatolickich, a następnie zakładając organizacje.

Celem artykułu jest przedstawienie sytuacji społeczno-politycznej społeczności łemkowskiej w Polsce i Stanach Zjednoczonych w czasach upadku komunizmu w Europie, m.in. poprzez przedstawienie kontrastu między życiem Łemków w Polsce i USA. W tekście starano się odpowiedzieć na pytanie: dlaczego upadek bloku wschodniego był tak istotny dla Łemków oraz dlaczego i w jaki sposób zmieniła się specyfika ich działalności także w USA? Autor dowodzi hipotezy badawczej, że zmiany ustrojowe w Europie Wschodniej wpłynęły nie tylko na życie Łemków w Polsce, ale także w USA, w znacznej mierze ze względu na utratę lub uzyskanie autorytetu przez organizacje w nowych realiach politycznych.

Działalność Łemków w obu tych państwach jest niezwykle istotna dla podtrzymania pamięci o łemkowskiej tradycji i dziedzictwie. Aby dać pełniejszy obraz sytuacji, została ona przedstawiona w odniesieniu do czasów wcześniejszych – funkcjonowania

* a.tyda@ip.uz.zgora.pl

Łemków w Polsce i USA po II wojnie światowej – a także w odniesieniu do skutków, jakie przyniosła transformacja ustrojowa w latach kolejnych.

Sytuacja Łemków po II wojnie światowej

Po II wojnie światowej nastąpiły dla Łemków trudne czasy. Przeżyli obóz w Jaworznie [Kamiński 2001; Miroszewski 2001, 2002], zostali wysiedleni z Łemkowszczyzny – najpierw do Związku Radzieckiego (już od 1944 roku), a potem na Ziemię Zachodnie Polski w ramach akcji „Wisła”. Niechęć do „układania sobie życia” na nowo na miejscu przesiedlenia w Polsce była bezpośrednim powodem emigracji do Ameryki Północnej [Tyda 2018: 37]. Żywe było też wspomnienie krzywd, których doznali jeszcze w czasach I wojny światowej w Talerhofie [Hardy, Hardy 1964]. W USA Łemkowie mogli bez przeszkód kultywować swoje tradycje, rozwijać życie społeczne oraz uczęszczać do Cerkwi – zarówno prawosławnej, jak i greckokatolickiej [Dudra 2004: 5].

Kontrast między standardem życia Łemków w Polsce a tym w Ameryce Północnej był znaczny. W PRL naruszano tajemnicę korespondencji, wzywano na przesłuchania, przeprowadzano rewizje, prześladowano Kościół, nie przestrzegano Powszechnej deklaracji praw człowieka, zniesiono swobodę wyjazdów zagranicznych [Wiśniewski 1997]. Łemkowie z Polski mieli jednak kontakt ze swoimi bliskimi z Nowego Świata. Zwracały na to uwagę Służby Bezpieczeństwa (SB). Stwierdzano prowadzenie rozległej korespondencji zarówno z USA i Kanadą, jak i z „ziemiami starymi”. W licznych raportach podkreślano, że Łemkowie „chodzą ubrani po amerykańsku” (pow. Międzyrzecz, Koźuchów, Głogów) oraz czytają nielegalną prasę „Karpacką Rus” (pow. Skwierzyna, Sulęcín, Szprotawa) [Dudra 2008: 66]. Prezydium Rady Narodowej informowały władze zwierzchnie, że spora część przesiedleńców w dalszym ciągu żyje nadzieją powrotu na Łemkowszczyznę. Należy jednak wątpić w całkowitą trafność opinii władz partyjnych, że:

[...] nadzieje te były ściśle związane z polityczną sytuacją międzynarodową i kształtowały się na platformie nastrojów wojennych podsycanych stale korespondencją z USA i Kanady [Dudra 1999: 201].

Działalność organizacyjna Łemków w Polsce po II wojnie światowej

W okresie komunizmu społeczność łemkowska nie posiadała własnej odrębnej etnicznej organizacji, mimo podejmowanych przez część liderów łemkowskich prób jej stworzenia [Michna 2013: 198]. Jak pisze w raporcie z analizy dokumentów MSWiA Eugeniusz Mironowicz:

W Polsce Ludowej problem łemkowski wyłynął w 1956 r., gdy przedstawiciele sporej części społeczności przyjmowanej do tej pory jako Ukraińcy, zaczęli wysuwać pod adresem władzy partii żądanie uznania ich jako odrębnej narodowości i domagać się prawa do posiadania własnej organizacji [Mironowicz 2000: 182].

Powołany w 1955 roku Tymczasowy Komitet Społeczno-Oświatowy Rusinów-Łemków nie zyskał jednak akceptacji władz, które prowadziły politykę sprzyjającą zachowaniu jedności narodowej społeczności ukraińskiej i łemkowskiej. Dokumenty MSWiA wskazują, że władze wspierały głównie inicjatywy Łemków popierających stanowisko partii, według której Łemkowie to grupa etnograficzna narodu ukraińskiego [Mironowicz 2000: 185].

Od 1956 roku istniało Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (UTSK), ale w dłuższej perspektywie udzielili mu wsparcia jedynie Łemkowie ukrainofilscy. Pomimo niesprzyjającej sytuacji społeczno-politycznej w Polsce Łemkowie podejmowali dalsze działania mające podkreślać narodową odmienność tej społeczności [Dudra 2013: 100]. W 1969 roku utworzyli oni w Bielance koło Gorlic Zespół Pieśni i Tańca „Łemkowyna”. W jego skład wchodził Łemkowie mieszkający zarówno na Łemkowszczyźnie, jak i na Ziemiach Zachodnich Polski. Od 1979 roku natomiast organizowano w Michałowie koło Legnicy coroczne spotkania „przy ognisku”. Aktywność Łemków oraz Karnawał „Solidarności” przyczyniły się do próby powołania w 1982 roku Towarzystwa Miłośników Kultury Łemkowskiej. Ostatecznie, wskutek braku poparcia władz państwowych oraz niechęci środowisk ukraińskich, próba ta nie powiodła się [Dudra 2013: 104–106].

Działalność organizacyjna łemków w USA po II wojnie światowej

Do USA Łemkowie zaczęli licznie emigrować już pod koniec XIX wieku. Zakładali parafie, towarzystwa braterskie, a wreszcie organizacje. Jeszcze przed II wojną światową założono dwie najważniejsze: prorusińską organizację Lemko Association (Lemko-Soyuz) oraz proukraińską Organization for the Defense of Lemkivshchyna in America, znaną w Polsce jako Organizacja Obrony Łemkowszczyzny (OOL). Łemkowie o różnych tożsamościach narodowych mogli więc znaleźć na obczyźnie wsparcie. Ponadto organizacje te reprezentowały interesy Łemków w kwestiach politycznych i kulturalnych, co w demokratycznych Stanach Zjednoczonych było znacznie łatwiejsze niż w „starym kraju”.

Lemko-Soyuz w szczytowym okresie rozwoju, w 1945 roku, zrzeszał 5 tys. osób w 100 oddziałach (88 w USA i 12 w Kanadzie). W trakcie II wojny światowej organizacja dodatkowo znalazła się w sprzyjającej sytuacji, gdyż mogła oficjalnie popierać zarówno USA, jak i ZSRR, które walczyły jako sojusznicy z Niemcami. Zachęcała wówczas wszystkich łemkowskich emigrantów do solidarności z Armią Czerwoną. OOL natomiast zawiesiła oficjalną działalność w związku z wojennymi relacjami Ukraińców z Niemcami. Działalność OOL odnowiono w 1957 roku, tym samym ukrajinofilscy Łemkowie uzyskali wsparcie ze strony 16 oddziałów organizacji, rozlokowanych w różnych miastach Stanów Zjednoczonych. Podkreślić należy, że działacze angażowali się w życie swojej społeczności także w latach, w których działalność OOL była zawieszona, lecz brak oficjalnych struktur znacznie ograniczał ich możliwości.

Działacze amerykańscy rzadko otrzymywali możliwość przyjechania do „starego kraju”. W 1957 roku zgodę na przyjazd uzyskał od władz Polski Peter S. Hardy, lider Lemko Relief Organization (LRO) związanej z Lemko-Sojuzem. On oraz pozostali delegaci – ks. Józef Fedoronko oraz Nykolaj Cysliak, redaktor „Karpackiej Rusi” (organu

prasowego organizacji) – spędzili w Polsce 8 dni, po czym udali się do Moskwy na obchody 40-lecia wybuchu rewolucji październikowej. Celem delegacji miało być wynegocjowanie z polskimi władzami umowy w sprawie udzielenia pomocy materialnej ludności łemkowskiej. „Delegacja Hardy’ego” nawiązała kontakty z działaczami łemkowskimi przebywającymi na Ziemiach Zachodnich [Zwoliński 1994: 85–110]. Obietnica pomocy ze strony amerykańskich Łemków zmobilizowała część wspólnoty do powrotu na Łemkowszczyznę. Ponadto przybysze z USA roztoczyli przed polskimi urzędnikami wizje budowy szpitala i stworzenia od podstaw dwóch wiosek w powiecie gorlickim. Do zawarcia umowy doszło 14 października 1959 roku. Ustalono wówczas także skład komisji doradczej przy Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej ds. wykonania umowy „Lemko Relief Comitee”.

Współpraca ta miała otworzyć granice dla działaczy z Polski i Ameryki oraz umożliwić im bezpośrednie działanie na obu kontynentach, a także zbudować fundamenty pod liczniejszą emigrację Łemków. Plany te zostały jednak zrealizowane tylko w nieznacznym stopniu. Nie wszyscy Łemkowie – również ci z Polski – popierali inicjatywę P.S. Hardy’ego. Jak zauważa Jacek Nowak, jego pomoc była jednak dowodem, iż łemkowska diaspora dąży do podtrzymania i zacieśniania kontaktów z rodzinnymi stronami [Nowak 2000: 180–181]. Lemko-Soyuz starał się poszerzać swoje wpływy wśród Łemków w Polsce i na Ukrainie, ale nie miał w tym zakresie dużych możliwości, ponieważ kontakt ze „starym krajem” był ograniczony, a okazje uczestniczenia w zorganizowanych wydarzeniach, jak to z 1963 roku, kiedy oficjalna delegacja Lemko-Soyuza przybyła do Polski, by w Uściu Gorlickim odsłonić pomnik łemkowskich partyzantów, należały do rzadkości. Wsparto wówczas finansowo kulturalną aktywność łemkowską, a podobne datki przekazano jeszcze w 1968 roku [Horbal 2010: 292; Tyda 2012: 98].

W drugiej połowie lat 60. za sprawą prorusińskich działaczy Lemko-Sojuza bardziej bezpośrednio krytykowano przesiedlenia Łemków i otwarcie żądano ich powrotu na Łemkowszczyznę. „Karpacka Ruś” na pewien czas zmieniła swoją linię polityczną i odeszła od prokomunistycznej propagandy. Podważano w niej ideę prokomunistycznej orientacji organizacji i nieprzychylnie komentowano działania władz ZSRR i Polski dotyczące m.in. polityki narodowej asymilacji Łemków i ukrainizacji Rusinów w Czechosłowacji. Obaj liderzy na łamach pisma często obwiniali władze polskie i czechosłowackie o denacjonalizację Łemków. Żądali podniesienia sprawy łemkowskiej na forum międzynarodowym. Nawiązali także kontakt z OOL i razem stworzyli World Lemkos’ Federation (WLF). Jej celem były (bez skupiania się na politycznych różnicach pomiędzy jej członkami) starania o powrót Łemków na Łemkowszczyznę i przyznanie im pełnego prawa własności do rodzinnych ziem. Taka polityka spotykała się ze sprzeciwem konserwatywnych starszych emigrantów [50th Anniversary Almanac of Lemko Association of USA & Canada 1979: 10].

Działacze OOL utworzyli ponadto w 1976 roku Lemko Research Foundation (LRF), która miała się zająć działalnością edukacyjną, a w 1981 zorganizowali łemkowskie muzeum w Stamford [Tyda 2018].

Emigracja Łemków do USA po II wojnie światowej

Trudno było uzyskać zgodę nie tylko na przyjazd z USA do Polski, ale także na wyjazd w przeciwnym kierunku. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego w 1952 roku wydało paszporty na prywatny wyjazd jedynie około 50 osobom [Stola 2010: 10]. Skala emigracji ludności łemkowskiej z Polski po 1945 roku jest trudna do zbadania, ponieważ dostępne są jedynie fragmentaryczne dane. Według jednej z informacji dotyczących samego województwa koszalińskiego tylko stamtąd w latach 1956–1964 miały wyjechać „na Zachód” 292 osoby. Z innej informacji w sprawie tego samego terenu dowiadujemy się, że „do 1970 r. z naszego terenu wyjechało około 1000 osób do różnych państw kapitalistycznych”. Emigracja następowała podczas fal kryzysów politycznych, takich jak Praska Wiosna i powstanie „Solidarności”. Szczególnie intensywny exodus Łemków z Polski miał miejsce w latach 80. XX wieku. Kraj opuszczali wówczas głównie ludzie bardzo młodzi. Jarosław Syrnyk w gronie wychodźców wymienił ponadto czołowych działaczy UTSK: Romana Szporluka, Mirosława Truchana, Olgę Wasylków, Maksymiliana Maśleja, Jarosława Kryka i Irenę Tymoczko-Kamińską [Syrnyk 2008: 22]. Niektórzy emigranci wracali w rodzinne strony. Przesłankami do takiej decyzji mogły być tęsknota za bliskimi, niezdolność do odnalezienia się na obczyźnie czy też chęć podjęcia aktywności społeczno-politycznej w rodzinnych stronach.

W latach 1986–1989 wyemigrowało prawie 130 tys. osób, w zdecydowanej większości jako emigranci zarobkowi, ale będący zarazem swoistymi emigrantami politycznymi. Wyjeżdżali wówczas ludzie młodzi, dobrze przygotowani zawodowo, niewidzący dla siebie przyszłości w ówczesnych warunkach politycznych. Część z nich powróciła do kraju po upadku rządów partii komunistycznej [Wrzesiński 2006: 171].

Obywatele PRL (w tym Łemkowie) szukali różnych sposobów, by osiąść w USA. Część z nich uciekała do Włoch, Grecji, krajów skandynawskich, Turcji, Jugosławii, RFN i Austrii. Tam trafiali do obozów dla uciekinierów, gdzie względnie łatwo mogli otrzymać wizę do Australii, Kanady lub USA. Ponadto z 5,7 mln wyjazdów czasowych do krajów kapitalistycznych odnotowanych w latach 1983–1988 nie wróciło łącznie ponad 530 tys. osób, a setki tysięcy innych powróciły znacznie później, niż zadeklarowały we wniosku o paszport. W tamtym czasie zezwolenie na legalną emigrację dostało tylko 83 tys., ale stanowili oni jedynie kilkanaście procent wszystkich osób opuszczających kraj. Głównym nurtem odpływu stała się emigracja nielegalna. Według rejestrów krajów docelowych legalna emigracja z Polski w latach 1981–1989 wyniosła: w RFN 766 tys., w USA 77 tys., w Kanadzie 65 tys. [Trzcieleńska-Polus 1997: 43; Sakson 2002: 97, 193; Okólski 2004: 211].

Okres transformacji ustrojowej w Polsce

Transformacja społeczno-ustrojowa zapoczątkowana wyborami w czerwcu 1989 roku zmieniła sytuację mniejszości narodowych i etnicznych. Nowe władze porzuciły propagowany przez Polskę Ludową mit o jednolitej strukturze etnicznej państwa. Sprawy mniejszości w nowej sytuacji mogły być zauważone, a one same mogły publicznie, w sposób nieskrępowany, formułować swoje cele i aspiracje. Jednym z pierwszych

kroków władz umożliwiającym upodmiotowienie mniejszości narodowych i etnicznych była rezygnacja z nadzoru Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i przekazanie ich praw Ministerstwu Kultury i Sztuki. Korzystne dla mniejszości było także wprowadzone w kwietniu 1989 roku nowe prawo o stowarzyszeniach. Usunięcie ograniczeń w zakresie ich rejestracji dało przedstawicielom mniejszości możliwość swobodnego działania. Okres transformacji ustrojowej w Polsce uaktywnił również ludność łemkowską, która wykorzystwała zmiany, by sformalizować i rozwinąć swoją działalność. Po 1989 roku pojawiło się kilka łemkowskich inicjatyw, które doprowadziły do utworzenia nowych, niezależnych organizacji [Michna 2013: 200].

Pierwszą powojenną organizacją łemkowską było Stowarzyszenia Łemków. Jego zebranie założycielskie odbyło się 5 lutego 1989 roku w Legnicy. Przewodniczącym został Andrzej Kopcza. Głównym celem stowarzyszenia była integracja ludności łemkowskiej bez względu na poglądy i przekonania religijne, a także pielęgnowanie, rozwój i upowszechnianie kultury duchowej i materialnej Łemków, nauczanie języka łemkowskiego, popularyzacja historii Łemkowszczyzny oraz wiedzy o życiu i działalności Łemków poza granicami kraju [Statut Stowarzyszenia Łemków 2006]. Stowarzyszenie Łemków było – wraz z Rusińskim Odrodzeniem (Słowacja), Towarzystwem Rusinów Karpaccich (Ukraina), Ruską Macierzą (Jugosławia-Wojwodina) oraz połączoną delegacją rusińskich organizacji z USA i Kanady – inicjatorem zwołania Światowego Kongresu Rusinów. Pierwszy kongres odbył się w Medzilaborcach (22–23 marca 1991 roku). W jego trakcie wybrano Światową Radę Rusinów, w której skład weszli: Wasyl Turok-Hetesz ze Słowacji (przewodniczący), Andrzej Kopcza (Polska), Lubomir Medeszi (Jugosławia), Wasyl Soczka (Ukraina) i Paul R. Magocsi (USA i Kanada) jako członkowie. Ostatni z wymienionych jest jednym z głównych ideologów ruchu karpatorusińskiego [Magocsi 1985, 1979]. Konsekwentnie wprowadza w publiczny obieg termin „Rusini Karpaccy”, który spotyka się z krytyką opcji ukraińskiej.

Jako przeciwwagę dla Stowarzyszenia Łemków ukrajinofile utworzyli w Gorlicach 30 grudnia 1989 roku swoją własną organizację – Zjednoczenie Łemków. Przewodniczącym został Teodor Gocz. Celem organizacji było m.in. zintegrowanie ludności łemkowskiej rozproszonej na terytorium Polski. Organizacja głosi hasła poszanowania praw Łemków bez względu na przynależność religijną oraz to, czy określają siebie jako „Łemkowie”, czy jako „Łemkowie-Ukraińcy”. Z chwilą rejestracji Zjednoczenia Łemków rozpoczęła się rywalizacja dwóch przeciwstawnych orientacji narodowych [Dudra 2013: 107]. Uległa ona zaostrzeniu po przejęciu łemkowskiej Watry w Żdychyni przez opcję ukraińską [Dudra 2008: 216]. Tym samym konflikt między organizacją rusińską i ukraińską, zaogniony w II połowie XX wieku w Ameryce Północnej, nasilił się na polskim gruncie. Obie grupy starały się nawiązać kontakty z amerykańskimi emigrantami, szukać u nich wsparcia politycznego i ekonomicznego.

Poza wymienionymi organizacjami powstały również inne inicjatywy zrzeszające Łemków. Wśród najważniejszych należy wymienić m.in. Rusiński Demokratyczny Krąg Łemków „Hospodar”, Stowarzyszenie „Ruska Bursa”, Stowarzyszenie Zespół Pieśni i Tańca „Kyczera”, Stowarzyszenie Miłośników Kultury łemkowskiej w Strzelcach Krajeńskich, Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Muzeum Kultury łemkowskiej w Zydranowej, Fundację Wspierania Mniejszości łemkowskiej „Rutenika”, Stowarzyszenie „Terka

Karpacka”, Stowarzyszenie Młodzieży Łemkowskiej „Czuha”. Po 1989 roku łemkowskie życie organizacyjne uległo dynamicznemu rozwojowi i naturalnemu procesowi pluralizacji [Dudra 2013: 256].

Zostały również podjęte próby skonsolidowania wszystkich organizacji łemkowskich. W 1995 roku wysunięto inicjatywę powołania Federacji Organizacji Łemkowskich. Mimo wspólnych celów i kilku spotkań, do powołania federacji jednak nie doszło. Pomimo istniejącego rozbitcia organizacyjnego, działalność stowarzyszeń łemkowskich spełnia istotne funkcje integracyjne i edukacyjne [Barwiński 2013: 174].

Działalność Łemków w USA po 1989 roku

W latach 90. XX wieku obywatele Polski zaczęli korzystać z tzw. loterii wizowej, co znacznie ułatwiło im emigrację. Po utworzeniu organizacyjnych struktur szybko starano się nawiązać kontakty z grupami amerykańskich emigrantów. Zajęcia, którymi parali się ówczesni emigranci w USA, były różnorodne, ale w większości należały do niskopłatnych prac fizycznych, często trudnych i brudnych, jednostajnych i krótkotrwałych, niekiedy niebezpiecznych – takich, które miejscowi uważali za najmniej atrakcyjne. Zatrudniani byli przeważnie nielegalnie, co wpływało na warunki pracy i płacy, nie mieli ubezpieczenia. Wszystko to sprawiało, że byli bezbronni wobec pracodawców, i prowadziło do wyzysku. Emigranci nie mieli zwykle dużego wyboru także w obrębie tego typu prac niższego, zwłaszcza gdy nie znali języka, co dotyczyło większości z nich. Podjęcie pracy zależało zwykle od sieci społecznych, do których mieli dostęp [Stola 2010: 358, 369–380].

W nowych okolicznościach politycznych musieli się odnaleźć także amerykańscy działacze. Gdy nastąpił upadek Związku Radzieckiego, legło w gruzach nie tylko zaplecze ideologiczne, ale także finansowe Lemko-Soyuza. Władze ZSRR wykorzystywały łemkowską organizację do celów propagandowych, równocześnie wspomagając ją materialnie. Liderom trudno było funkcjonować w nowych realiach – bez pieniędzy z Kremla i z koniecznością przewartościowania dążeń politycznych. Paul J. Best podkreśla, że Lemko-Soyuz nie potrafił również przedstawić swoim działaczom atrakcyjnej oferty w zakresie samopomocy, nie stworzył kasy ubezpieczeniowej ani kredytowej. Wszystkie te czynniki spowodowały, że w latach 90. XX wieku z kilku tysięcy członków pozostało kilkuset. Ich liczba była dziesięciokrotnie mniejsza od tej z lat świetności organizacji [Best 2009: 29]. W okresie przemian ustrojowych w Europie Wschodniej OOL znalazła się w znacznie lepszej sytuacji niż Lemko-Soyuz. Anty moskiewska postawa ukrajinofilskiej organizacji pozwoliła jej utrzymać wiarygodność i dalej walczyć o sprawy Ukrainy.

W nowych okolicznościach politycznych powstało w USA Carpatho-Rusyn Society (C-RS). Miało to miejsce w 1994 roku w Pittsburghu w Pensylwanii. Przewodniczącym tej organizacji non profit został wówczas John Righetti. Do 2007 roku C-RS wraz z Muzeum Andy’ego Warhola organizowało festiwal poświęcony temu artyście. Ku czci Warhola organizowane są też mniejsze wydarzenia, jak wykłady, podczas których analizowany jest wpływ pochodzenia na jego twórczość [Rusinko 2012]. W 2004 roku towarzystwo zakupiło budynek dawnej katedry Jana Chrzciciela w Munhall w Pensylwanii

(zbudowany w 1903 roku) i utworzyło tam National Carpatho-Rusyn Cultural Center. Towarzystwo posiadało wówczas około 1700 członków i 10 oddziałów (Arizona, Cleveland, Lake Erie, Lake Michigan, National Capital, Eastern Pennsylvania, New England, New Jersey, Nowy Jork, Pittsburgh i Youngstown/Warren).

Kolejnym przejawem aktywności emigracji łemkowskiej było utworzenie Carpatho-Rusyn Research Center. Jego programowym celem miało być propagowanie „rusińskiego odrodzenia w USA”. Wraz ze wzrostem znaczenia organizacji oraz pierwszymi oznakami przemian politycznych w Europie zaczęto jednak dążyć do uzyskania wpływu na wydarzenia na Starym Kontynencie. Paul R. Magocsi jednoznacznie deklarował, że działalność centrum powinna być nastawiona na pobudzenie etniczne i na promowanie określonej tożsamości narodowej. Jednocześnie odrzucał zarzuty o polityczno-ideologiczny charakter jego działalności. Mimo że publikujący w organach organizacji deklarowali chęć prezentowania zróżnicowanych tekstów i informacji, to większość materiałów wyrażała prorusińskie dążenia narodowe.

W 2009 roku powstało Carpatho-Rusyn Consortium of North America. W jego skład weszły organizacje: Carpatho-Rusyn Research Center, C-RS, Rusin Association (działające w Minneapolis), Rusyn Association of North America z Kitchener w Ontario, Rusyn-Saskatchewan Ruthenian Association z Saskatoon w Saskatchewan, World Academy of Rusyn Culture z Toronto oraz Lemko-Soyuz. Ponadto nadal funkcjonowało WLF. Organizacja OOL nie publikuje obecnie już tak wielu jak wcześniej książek, lecz podtrzymuje wydawanie „Lemkivshchyny” i wciąż prowadzi działalność charytatywną. Działaczy absorbuje obecna sytuacja polityczna w Ukrainie [*OOL for Euromaidan* b.r.; *OOL Helps Refugees...* b.r.] i utrzymanie muzeum w Stamford. Rokrocznie wkładają wiele starań, by zorganizować kolejną edycję „Watry” w Ellenville, która stała się symbolem ich aktywności i najlepszym pretekstem do spotkania i podtrzymywania tradycji przywiezionych do USA z łemkowszczyzny. Działacze zdają sobie sprawę, że istnienie organizacji jest niezbędne do utrzymania łemkowskiej tradycji, a także żywotności idei dotyczących poszczególnych tożsamości narodowych.

Podsumowanie

Zarówno w Polsce, jak i USA łemkowie starali się kultywować swoje tradycje, jednak łemkowska diaspora w USA nie była ograniczana przez rząd, mogła się więc organizować i rozwijać swoją działalność. W Polsce natomiast po II wojnie światowej łemkowie nie uzyskali zgody, aby utworzyć własną organizację, słabą pozycję miał Kościół prawosławny, a Kościół greckokatolicki został uznany za nieistniejący. Dlatego tak istotny, gdyż otwierający wiele nowych możliwości, był dla łemków upadek bloku wschodniego. Przede wszystkim zaczęli się organizować w oficjalnych strukturach. Pojawiły się również szanse na wyjazd za granicę, np. do USA, na swobodny kontakt z krewnymi, łatwiej było także o kontakty między działaczami z Polski i Ameryki.

W USA nowe realia zweryfikowały wcześniejsze sympatie polityczne wśród przedstawicieli łemkowskich organizacji, dyskredytując je lub podnosząc ich rangę. Na znaczeniu straciły organizacje prorusińskie, kojarzone (słusznie lub nie) z sympatykami proradzieckimi, a następnie prorosyjskimi. Nie mogły one liczyć już na finansowe

wsparcie z Moskwy. Na zmianach ustrojowych zyskali zaś działacze proukraińscy – właśnie ze względu na swoje antymoskiewskie poglądy.

Organizacje łemkowskie – te polskiej, jak i te amerykańskie – w swojej wielopłaszczyznowej działalności wciąż przyczyniają się do umacniania i zachowywania tożsamości kulturowej Łemków i utrwalania tradycji mieszkańców Łemkowszczyzny. Realizacja wielu projektów prowadzonych przez te organizacje w Polsce i Ameryce Północnej przyczyniła się do przekazania dziedzictwa kolejnym pokoleniom Łemków.

Bibliografia

- Barwiński Marek, 2013, *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce po 1944 roku*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Best Paul J., 2009, *Łemko-Sojuz USA i Kanady. Krótki przegląd dziejów*, [w:] *Łemkowie, Bojkowie, Rusini. Historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, t. 2, Stefan Dudra i in. (red.), Zielona Góra–Słupsk: Drukarnia Wydawnictwo „Druk-Ar”: 73–91.
- Dudra Stefan, 1999, *Łemkowie na Środkowym Nadodrzu (1947–1956)*, „Studia Zachodnie” (4): 197–216.
- Dudra Stefan, 2004, *Kościół prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Dudra Stefan, 2008, *Poza małą ojczyzną. Łemkowie na Ziemi Lubuskiej*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Dudra Stefan, 2013, *Łemkowskie „stawanie się” narodem*, „Przegląd Narodowościowy” (2): 97–112.
- Hardy Peter S., Lane Hardy (red.), 1964, *Галицкая Голгоза*, Trumbull (Conn.).
- Horbal Bogdan, 2010, *Lemko studies. A handbook*, New York–Boulder: Columbia University Press.
- Kamiński Łukasz, 2001, *Ukraińcy w COP Jaworzno w oczach prokuratury wojskowej*, „Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej” 8: 151–161.
- Magocsi Paul R., 1979, *The language question among the Subcarpathian Rusyns*, Fairview: Carpatho-Rusyn Research Center.
- Magocsi Paul R., 1985, *The Rusyn-Ukrainians of Czechoslovakia. An historical survey*, Wien: Wilhelm Braumüller – Universitäts-Verlagsbuchhandlung.
- Michna Ewa, 2013, *Łemkowskie organizacje społeczne – współczesna działalność na rzecz podtrzymania i rozwoju kultury*, [w:] *Łemkowie*, Beata Machul-Telus (red.), Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe; 83–111.
- Mironowicz Eugeniusz, 2000, *MSW wobec konfliktu łemkowsko-ukraińskiego (1956–1966)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 14: 182–187.
- Miroszewski Kazimierz, 2001, *Centralny Obóz Pracy Jaworzno. Podobóz ukraiński (1947–1949)*, Katowice: Śląsk.
- Miroszewski Kazimierz, 2002, *Powstanie i funkcjonowanie Centralnego Obozu Pracy w Jaworznie (1945–1949)*, „Dzieje Najnowsze” 34(2): 23–40.
- Nowak Jacek, 2000, *Zaginiony świat? Nazywają ich Łemkami*, Kraków: Universitas.
- Okólski Marek, 2004, *Demografia zmiany społecznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- OOL for Euromaidan*, [b.r.], Lemko-OOL, <http://lemko-ool.com/uploads/EuroMdanEng.jpg> (dostęp: 14 kwietnia 2022).
- OOL Helps Refugees in Ukraine, Poland, Slovakia, Czech Republic and Serbia*, [b.r.], Lemko-OOL, <https://www.lemko-ool.com/?p=9980> (dostęp: 15 kwietnia 2022).
- Rusinko Elaine, 2012, *We Are All Warhol's Children. Andy and the Rusyns*, „The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies” (2204): 3–90, <https://carlbeckpapers.pitt.edu/ojs/index.php/cbp/article/view/188/189> (dostęp: 15 kwietnia 2022).
- Sakson Barbara, 2002, *Wpływ „niewidzialnych” migracji zagranicznych lat osiemdziesiątych na strukturę demograficzne Polski*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Statut Stowarzyszenia Łemków, 2006, Stowarzyszenie Łemków, <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/item.php?itemid=12> (dostęp: 23 września 2013).
- Stola Dariusz, 2010, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1948–1989*, Warszawa: IPN – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.
- Syrnyk Jarosław, 2008, *Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956–1990)*, Wrocław: IPN – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.
- Trzcielińska-Polus Aleksandra, 1997, „Wysiedleńcy” z Polski w Republice Federalnej Niemiec w latach 1980–1990, Opole: Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski.
- Tyda Arkadiusz, 2012, *Reakcja Lemko-Sojuza na przesiedlenia z Łemkowszczyzny w latach 1946–1947*, [w:] *Przed i po akcji „Wisła”*, Anna Chabasińska, Paweł A. Leszczyński, Beata A. Orłowska, Mirosław Pecuch (red.), Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, 93–100.
- Tyda Arkadiusz, 2018, *Społeczno-polityczne aspekty reakcji Organizacji Obrony Łemkowszczyzny wobec akcji „Wisła”*, [w:] *Konteksty społeczno-polityczne akcji „Wisła” w 70. rocznicę wydarzeń*, Piotr J. Krzyżanowski, Paweł A. Leszczyński, Beata A. Orłowska, Mirosław Pecuch (red.), Gorzów Wielkopolski: Akademia im. Jakuba z Paradyża; 47–61.
- Wiśniewski Leszek, 1997, *Wolność przemieszczania się i wyboru kraju zamieszkania*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Wrześciński Wojciech, 2006, *Polskie migracje w XIX i XX wieku*, [w:] *Migracje. Dzieje, typologia, definicje*, Antoni Furdal, Włodzimierz Wysoczański (red.), Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: 56–79.
- Zwoliński Jarosław, 1994, *Rapsodia dla Łemków*, Koszalin [nakł. autora].
- 50th Anniversary Almanac of Lemko Association of USA & Canada 1979, USA 2020.

The consequences of the changes in 1989 in the socio-political activity of the Lemkos in Poland and the United States

Abstract

During the communist period the Lemko community did not have its own separate ethnic organization in Poland. In the USA, the Lemkos were able to conduct social and political activities without any obstacles. Even before World War II, two important organizations were established: the Russophile Lemko-Soyuz and the Ukrainophile Organization for the Defense of Lemkivshchyna in America. The social and political transformation initiated by the elections of June 1989 changed the situation of national and ethnic minorities. The period of political transformation in Poland also activated the Lemkos, who also took advantage of these changes to formalize and develop their activities. The first postwar Lemko organization was the Lemko Association. As a counterbalance for Lemkos Association, Ukrainophiles created in Gorlice their

own organization – Union of Lemkos. American activists also had to find their way in the new political circumstances. When the Soviet Union collapsed, not only did the ideological base of Lemko-Soyuz fall into ruin, but also its financial base. OOL found itself in a much better position than Lemko-Soyuz during the period of political transition in Eastern Europe. The anti-Moscow stance of the Ukrainianophile organization allowed it to remain credible and continue to fight for the interests of Ukraine. However, the organizations – both Polish and American – in their multifaceted activity still contribute to consolidation and preservation of Lemkos' cultural identity and preservation of their traditions.

Key words: Lemkos, emigration, diaspora, Poland, United States of America, community

